

Ingedroogde harten? Partnerkeuze en sociale reproductie van de Noord-Hollandse boerenstand in de negentiende en vroeg-twintigste eeuw

Dirk Damsma en Jan Kok

Inleiding

Op het vlak van de liefde zouden zoons en dochters van boeren tot ver in de twintigste eeuw zich veel 'berekender' hebben opgesteld dan andere jongeren. Althans, dat is het beeld dat we krijgen uit beschrijvingen van reizigers en uit streekromans. Zo schreef een Fransman in 1873 over het liefdesleven van de West-Friezen: "De harten zijn door de eenvoudige levenswijze langzamerhand ingedroogd, de aandoeningen hebben weinig vat op deze lieden, zelfs de liefde wordt in die kalme zielen een veel overwogen, ernstige stelselmatige berekening".¹ In een verhaal van Van Spall (1832) wordt beschreven hoe de Noord-Hollandse plattelandsjeugd is ingeprent "(...) dat geld het voornaamste bestanddeel is van een gelukkig huwelijk, dat zij hunne genegenheid geheel daaraan onderwerpen en zonder op andere deugden te zien, alleen dit als eene maatstaf beschouwen hunner keuze".²

Hoe belangrijk was geld en bezit in het boerenbestaan? Was het inderdaad het overheersende huwelijksmotief? In veel studies staat de centrale rol van de erfoverdracht voor het huwelijk van boeren buiten kijf. In de demografische geschiedenis van Nederland is het door de demograaf Hofstee geïntroduceerde 'agrarisch-ambachtelijke huwelijkspatroon' gemeengoed geworden. Het gaat hier om een stelsel waarbij het aantal huishoudens werd aangepast aan de bestaansmiddelen. Zoons konden pas trouwen wanneer ze zich zelfstandig konden vestigen; iets wat veelal pas mogelijk wanneer er door het overlijden van de vader een plaats was vrijgekomen. Het late huwelijk had het bijkomende voordeel van een lager kindertal.³ Hofstee's 'agrarisch-ambachtelijke stelsel' sluit naadloos aan bij het in de internationale literatuur bekendere 'West-Europese' huwelijkspatroon. John Hajnal heeft laten zien hoe in het gebied ten westen van de lijn Triëst-Leningrad de leeftijden bij het eerste huwelijk en het percentage ongehuwden veel hoger lagen dan ten oosten van die lijn en misschien wel in de hele wereld. Volgens hem kwam dit doordat jongeren alleen dán huwden wanneer ze economisch zelfstandig waren.⁴ Dat impliceerde wachten op een erfenis en voor velen zonder erfenis het afzien van een huwelijk. Door sommigen wordt dan ook wel gesproken van de 'ketting tussen vererving en voortplanting'.⁵ Merkwaardigerwijs gaat de redenering van Hofstee en Hajnal vooral op voor het huwelijksuitstel van mannen, terwijl die van de vrouwen juist belangrijker is met het oog op de (beperking van) de voortplanting. De partnerkeuze ontbreekt in hun betoog, terwijl dit een heel belangrijke rol speelde.

Gezinshistorici en gezinssociologen hebben geconstateerd dat onder boeren tot ver in de twintigste eeuw een hoge mate van homogamie bestond.⁶ Zakelijke en praktische overwegingen speelden hierbij een belangrijke rol. Voor een levensvatbare boerderij waren doorgaans de erfdelen van beide partners nodig. Uit een Franse studie naar huwelijken van

¹ Havard, *Verleden en heden*, 127.

² Van Spall, *Een huiselijk tafereel*, 124.

³ Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 13-20.

⁴ Hajnal, 'European marriage patterns'.

⁵ Tilly en Tilly, 'Agenda'.

⁶ Noordam, *Leven in Maasland*, 132; De Jager, *Volksgebruiken*, 42; Kok, "Vrijt daar je zijt", 140-42; Van Leeuwen en Maas, 'Partner choice', 114.

boeren is gebleken dat mannen veelal grond inbrachten en vrouwen een bruidschat in de vorm van geld. Dat laatste kon dienen als bedrijfskapitaal. Door het systeem van gelijke erfdeling, dat sinds het begin van de 19e eeuw in veel Europese landen – waaronder Nederland – bestond, dreigde veel kapitaal uit de landbouw weg te vloeien. Een uitgekende ‘huwelijksstrategie’ was één van de manieren om dit tij te keren.⁷ Het spreekwoord ‘bunder bij bunder’ geeft aan hoe belangrijk de materiële inbreng voor de boerenhuwelijken was. Uiteraard had de keuze van een boerenzoon voor een boerendochter ook praktische voordelen. Haar ervaring (bijvoorbeeld in de zelfkazerij) was van essentieel belang om de boerderij draaiende te kunnen houden.⁸ Het belang van materiële motieven hield voor de partnerkeuze in dat er weliswaar sprake was van vrije keuze, maar alleen uit een beperkt aanbod. Het ouderlijk bedrijf van de beoogde partner moest op z’n minst even groot zijn. In de Alblasserwaard gold voor de partnerkeuze van boerendochters de leidraad: “veel stalraampjes en weinig kousemikken”. Kousemikken waren rekken waarop in de voortuin de sokken te drogen hingen, waaraan dus te zien was of er veel of weinig kinderen waren om de erfenis onder te verdelen.⁹ Op de verkering van hun kinderen werd door boerenouders waarschijnlijk ook meer toezicht gehouden dan in andere milieus, de hogere burgerij uitgezonderd. In delen van het Noord-Hollandse platteland met geringe sociale verschillen kwamen verkeringsgebruiken voor met een opmerkelijk vrij en collectief karakter. Met name op de eilanden kregen de jongeren de vrijheid om verschillende partners ‘uit te proberen’, waarbij het toezicht van de groep voorkwam dat een bezwangerd meisje in de problemen kwam.¹⁰ Daarentegen was het bij de boerenstand de gewoonte dat een vrijlustige jongen eerst op huisbezoek kwam zodat de hele familie hem kon keuren alvorens er van verkering sprake kon zijn. Via allerlei rituelen werd hem duidelijk gemaakt of hij wel of niet mocht terugkomen. Voor een Noord-Hollandse jongen was de kans verkeken als het meisje de tang pakte waarmee het vuur werd uitgedoofd: “Voor de tang/Zijn alle vrijers bang”.¹¹

Er is in Nederland nog maar weinig onderzoek gedaan naar de rol van erfoverdracht en partnerkeuze bij de sociale reproductie van boeren.¹² In hoeverre bepaalde de omvang van het ouderlijk bezit en van het ouderlijk gezin de kans om boer te kunnen worden? Wat is precies de samenhang tussen het overlijden van de ouders en het zich vestigen als boer? Als die samenhang er niet is, betekent dit de notie van het ‘agrarisch-ambachtelijke huwelijkspatroon’ aanzienlijk moet worden bijgesteld. Hoe belangrijk is de partnerkeuze in de kans om boer te kunnen worden? Zoals gebruikelijk in historisch-demografisch onderzoek weten we alleen iets over de families van de ‘blijvers’ en is er weinig tot niets bekend over boerenkinderen die het onderzoeksgebied hebben verlaten. Was hun migratie onderdeel van hun sociale neergang als niet-ervende kinderen? Of zagen ze elders mogelijkheden om een loopbaan buiten het boerenbedrijf te volgen of juist om toch boer te kunnen worden? In dit hoofdstuk proberen we op deze vragen een antwoord te geven aan de hand van een *case study* in de Noord-Hollandse gemeente Akersloot. We onderzoeken de huwelijken en de loopbanen van alle kinderen uit ruim honderd boerengezinnen. Deze kinderen zijn geboren tussen 1830 en 1900 en zijn ook buiten Akersloot gevolgd. In de volgende paragraaf bekijken we welke bestaansmogelijkheden de gemeente Akersloot te bieden had. Vervolgens proberen we uit

⁷ Salitot-Dion, ‘Rôle du mariage’, 63-4, 77. Ook: Lamaison, ‘Les stratégies’. Voor een kritiek op de dynastieke interpretatie van dergelijke strategieën, zie Viazzo en Lynch, ‘Anthropology’.

⁸ Verrips, *En boven de polder*, 52.

⁹ Roubos, ‘*Het leven*’, 166.

¹⁰ Kok, *Langs verboden wegen*, 67-70.

¹¹ De Jager, *Volksgebruiken*, 47.

¹² Een belangrijke uitzondering is De Haan, *In the shadow of the tree*.

notariële en andere akten op te maken hoe boerenbedrijven eigenlijk gesticht werden. Wat was de rol van de erfenis en de materiële inbreng van de partner hierbij? De vierde paragraaf is een statistische analyse van ons onderzoeksbestand. Wat bepaalde de kans van een boerenzoon om boer te worden en voor een boerendochter om met een boer te trouwen? Hoe belangrijk was het ouderlijk bezit, de omvang en samenstelling van het ouderlijk gezin en het al dan niet overleden zijn van de ouders hierbij?

Akerslout: boeren en bevolking

De gemeente Akerslout is gelegen in de Noord-Hollandse streek Kennemerland (zie kaart 1).¹³

[kaart 1 ongeveer hier]

Als we de *Stad- en Dorpsbeschrijver van Kennemerland* L. Van Ollefen mogen geloven, dan was het droevig gesteld met Akerslout zo aan het einde van de 18de eeuw.¹⁴ Wat eens gehouden werd voor het *Hoofd-dorp* van geheel Kennemerland verkeerde “thans in jammerlijk verval”. Handel en scheepvaart speelden niet langer een rol, hoofdmiddel van bestaan was ‘de boerderij en landbouwerij’. Daarbuiten was alleen de schulpvaart nog van enig belang. Die ontwikkeling terug naar een puur agrarische samenleving was voor Noord-Holland niet ongewoon. Het is zelfs het overheersende beeld zoals dat uit Van der Woude standaardwerk over het *Noorderkwartier* naar voren komt¹⁵. Ook in andere opzichten kan de gemeente Akerslout als typisch voor noord-Holland boven het IJ gelden. Het grondgebied omvat immers niet alleen delen die tot het Duinkavel kunnen worden gerekend, maar ook een belangrijk deel van de Schermerpolder als wel een aantal andere kleinere en grotere droogmakerijen zoals de Starnmeer, de Kogerpolder en de Oost- Westwouderpolders. De grootste kern is het eigenlijke dorp Akerslout, nog weer te onderscheiden in een aantal buurtschappen als de Sluisbuurt, de Kerkbuurt en de Molenbuurt. Buiten deze bebouwde kom woonden de meeste mensen verspreid over het boerenland of in een aantal kleinere gehuchten zoals Starting in het uiterste Zuiden van de gemeente, Boekel in het uiterste Noorden, tegen de grens met Alkmaar aan, en de aan de overzijde van het Alkmaardermeer (toen meestal ‘Langemeer’ genoemd) De Woude en Stier(o)p. In totaal woonde zo ongeveer een derde van de bevolking buiten het eigenlijke dorp. Zeker voor de bewoners van de ten Oosten van Alkmaardermeer en Noord-Hollandskanaal gelegen delen van de gemeente was de oriëntatie op het dorp Akerslout niet vanzelfsprekend. De kinderen gingen er ook niet naar school en zelfs voor veel volwassenen bleek de kerkgang op zondag te bezwaarlijk. Voor net iets meer dan de helft gold deze kerkgang de Hervormde kerk, de rest was op een dertigtal doopsgezinden na aangewezen op de katholieke kerk in het dorp.

Bezien we de ontwikkeling van de bevolking over een langere termijn dan moet al rond 1650 een sterk verval zijn ingezet. In de loop van de 18de eeuw vlakke de terugloop af, om na 1800 te verkeren in een langzame vooruitgang tot 1850. In die halve eeuw groeide de bevolking van 786 zielen¹⁶ in 1809 tot 981 in 1850.¹⁷ Daarna was er dertig jaar lang wel

¹³ J. Kuyper, *Gemeente Atlas*. Zie ook Landman, Koe, kermis en kanaal.

¹⁴ Van Ollefen, *Stad- en Dorpsbeschrijver*, 1.

¹⁵ Van der Woude, *Noorderkwartier* passim, voor Akerslout: 372, 414, 458, 513-4, 569, 596, 601.

¹⁶ *Ibidem*, 122(1809); voor 1795 geeft Van der Woude, *Noorderkwartier*, 160 een totaal van

sprake van flinke groei, zodat in 1890 het dorp al 1635 inwoners telde. Dat getal zou tot in de jaren dertig van de volgende eeuw niet meer bereikt worden. Pas daarna zette zich een nieuwe groei in, vooral veroorzaakt door forensen. De gehele periode overziende concludeerde de Provinciale planologische Dienst Noord-Holland dan ook terecht dat de bevolkingsgroei “(...) bepaald is gebleven door de werkgelegenheid in de agrarische sector”.¹⁸

[AFBEELDING 13. 1 Krommenier Landzigt, helft van een stereoscopische foto door K. van Vliet, circa 1870. Herkomst Rijksmuseum Amsterdam

[ZOEKEN NAAR ZEKERHEID 2, p.280 of

Akerslootse boerderijen, wordt nog uitgezocht]

Die agrarische sector bestond vooral uit veeveeltbedrijven: ‘Wei- en hooilanden’ omvatten in 1832 96% van het cultuurareaal in Akersloot.¹⁹ Meestal waren dit bedrijven met 10-20 of 20-30 bunder land (55 van de in totaal 86 in 1830 getelde ‘landhoeven’). Grotere bedrijven kwamen in de Starnmeer en soms ook wel in de Binnengeesterpolder voor, maar ze omvatten op een tweetal uitzonderingen na, ook dan niet meer dan gemiddeld 32 bunder. Tenslotte telde men ook een aantal van 15 kleine boeren, waarvan de meesten een bedrijf van net iets minder dan 10 bunder hadden.²⁰ Het aantal veehouders is veel groter, en omvat als we de opgave van de gemeente uit 1840 mogen geloven op drie gezinnen na de gehele bevolking. De burgemeester vraagt zich dan ook af of “(...) behoeftige personen, welke één of twee schapen houden, ook onder de beschrijving van het vee moeten worden gebracht”.²¹ Maar ook later nog blijken er meer dan honderd veehouders te zijn waaronder nu ook varkenshouders worden gerekend.²² In de notariële akten komen we veel van deze ‘kleinveehouders’ tegen bij de verpachting van de berm en de dijken. Het zullen meest arbeiders zijn geweest, al had ook de timmerman en de bakker wel wat vee rondlopen. Een echte boer hield koeien voor de melk en zeker ook voor het vlees. Want al stond de kaasbereiding voorop, ook in de fokkerij en de handel viel in toenemende mate geld te verdienen.²³ Rond 1880 diende zich een nieuwe tak van landbouw aan: de bloembollenkwekerij. De stoot ertoe werd gegeven door hyacintenkwekers uit Haarlem die in eigen omgeving teveel last hadden van ziektes. De meeste van de nieuwe

837; een eigen telling van het gemeentebestuur uit 1815 geeft een totaal van 799 (GAA 72).

¹⁷ Het lopende bevolkingsregister geeft dit cijfer voor eind 1850, de volkstellingsgegevens noemen voor eind 1849 een cijfer van 1052.

¹⁸ Akersloot in Noord-Kennemerland, 5.

¹⁹ *Kadastrale uitkomsten*.

²⁰ GAA Akersloot inv. nr 72 (1830)

²¹ GAA Akersloot inv. nr 74 (1840)

²² GAA Akersloot inv. nr 79 (1865)

²³ *Verslag over de toestand van de landbouw over 1860*, 294

bloembollenbedrijven waren klein, want van één tot anderhalve hectare kon een gezin al bestaan. Rond 1900 telde de gemeente al meer dan twintig kwekers die behalve tulpen, waarvoor de grond vanwege de hoge zuurgraad minder geschikt was, alle soorten van bollen kweekten: krokus, blauwe druif, scilla, anemoon, ranonkel, gladiool en lelie. Na de Eerste Wereldoorlog ging die laatste teelt de boventoon voeren om met de crisis van de jaren dertig goeddeels ten onder te gaan.²⁴

De vestiging van deze kleinschalige bedrijven betekende voor het eerst een verlichting van de druk op het land. Tot aan de jaren tachtig van de negentiende eeuw was het aantal boeren constant gebleven, wat overigens niet wil zeggen dat de bedrijven zelf in dezelfde handen bleven. Er is de hele eeuw door als we de akten volgen een drukke handel in grond en zelfs in hele boerenbedrijven. Ook uit het bevolkingsregister zoals dat tot 1860 op huisnummer werd bijgehouden komt eenzelfde beeld van vaak snelle opvolging per bedrijf naar voren.

Een eigen bedrijf

Het belang voor het boerenbedrijf van voldoende startkapitaal is onmiskenbaar. Ongetwijfeld werd een deel van dat kapitaal uit erfenissen verkregen. Maar kwamen die erfenissen inderdaad pas vrij wanneer de vader overleed? In de *Landbouwenquête* van 1886 werd aan tal van respondenten gevraagd hoe de boeren aan het benodigde bedrijfskapitaal kwamen. Wachten tot de ouders hun eigen boerderij overdroegen wordt voor Noord-Holland niet gemeld. Integendeel: “In deze streken [het Westfriese Grootebroek, DD en JK] beginnen zij die zich als land- of bouwman nederzetten met een klein kapitaal, hun door hunnen ouders geleend, of van particulieren, onder borgtocht hunner ouders, verkregen”.²⁵ In de welvarende Beemster is er al helemaal geen probleem: “Voor het verkrijgen van aanlegkapitaal bestaat voor verreweg de meese landbouwers geen bezwaar. Als er een paar in het huwelijk treedt en zich als pachters gaan vestigen, wordt hun kapitaal voor den aanleg benodigd, door de wederzijdsche ouders, hetzij renteloos, hetzij tegen rentebetaling, voorgeschoten of ook wordt het hun als bruidschat gegeven”.²⁶ Het lijkt er dus op dat kinderen van welvarende boeren al vroeg zouden kunnen trouwen, als de beide ouderparen tenminste het benodigde geld kunnen inbrengen. Dat betekende ook adequaat inspelen op geschikte gelegenheden, zoals we kunnen lezen in het dagboek van een boer uit de Wieringerwaard (1857) :

Een zeer buitengewoon omstandigheid had op den 20ste April plaats. [D]oor het afsterven van de wed Folkert Bakker zoude op den avond van dien dag de koorn en Pelmolen aan de Oude Sluis worden verkogt: op den morgen van dien dag spreekt Broeder Rens met mij over dit pand: daar mijnen zoon Frederik [20 jaar, DD en JK] met zijne dochter Pietertje verkeerde en dit Pand voor eene zeer verminderde waarde zou worden vergund zoo beslooten wij dien zaak voor Fredrik aan te koopen hetwelk tegen eene som van ongeveer 16.000 gulden wierd genomen en reeds den 24ste mei huwden de jongelieden.²⁷

De betreffende boer kon kennelijk op korte termijn voldoende middelen vrij maken. Interessant is ook dat het geld werd gestoken in een broodwinning buiten de landbouw. Met andere woorden, voor boerenkinderen die niet de ouderlijke boerderij overnamen bestonden

²⁴ Zweeris, ‘100 jaar’.

²⁵ *Uitkomsten van het onderzoek II*, Grootebroek (XXXIII),7.

²⁶ *Ibid*, Beemster (XXXVI),5.

²⁷ Geciteerd in Bremer, *Heren, boeren en knechten*, 142-143.

voldoende opties, zowel binnen als buiten de landbouw. En het niet erven stond evenmin een huwelijk in de weg.

Ook in Akersloot blijkt dat opvolging van vader op zoon ronduit zeldzaam was. Om een zoon of schoonzoon aan een bedrijf te helpen was dus actie, of beter gezegd geld nodig. Dat geld kon op verschillende manieren worden verworven: direct uit eigen besparingen, uit verkoop van onroerend goed of uit leningen. De eerste oplossing was als we de ‘contante penningen’ bezien die volgens de boedels in het boerenhuishouden aanwezig waren onvoldoende. Met een paar honderd gulden kwam je ook in die tijd niet erg ver. Veel gebruikelijker was de tweede weg. Om hier meer inzicht in te krijgen zijn van een aantal notarissen in Alkmaar voor de jaren 1840-1850, 1860-1862 en 1898-1900 alle akten doorgenomen die betrekking hadden op boeren uit Akersloot.²⁸ Eruit naar voren komt een druk zakelijk verkeer: landerijen worden verpacht, of vaker nog gekocht en verkocht, leningen worden afgesloten, testamenten opgesteld en boedels worden verdeeld. Vooral de boedelscheidingen bieden interessant materiaal. Bij versterf werden alle bezittingen op waarde geschat en moesten dus ook alle ‘in- en uitschulden’ worden verrekend. Als Arie Huibertsz De Jong in 1844 overlijdt, laat hij zijn negen kinderen meer schulden dan tegoeden na. Toch was hij tijdens zijn leven een flinke boer geweest, want later werd het bedrijf in de Schermerpolder waarop hij als pachter lang geboerd had verkocht voor fl. 8032. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zijn kinderen niet in staat waren zelf een boerenbedrijf te beginnen. Zijn oudste zoon was watermolenaar en twee van zijn dochters bleken getrouwd met arbeiders uit omliggende dorpen. Nauwelijks met schulden belast was het bedrijf van Arie Groen uit de Starnmeer. Hij had dit bedrijf gekocht in 1834, kort na zijn tweede huwelijk met Cornelia Groot. Ze waren anders dan gebruikelijk was bij tweede huwelijken in gemeenschap van goederen getrouwd. Bij de akte van scheiding stond zelfs uitdrukkelijk vermeld, dat zij “meer in bracht”. Cornelia kan dan ook gemakkelijk uit haar erfdeel en uit haar eigen grondbezit in de Kogerpolder de twee voorkinderen uitkopen, om het bedrijf zelf met die kinderen en haar eigen zeven kinderen voort te zetten. Merkwaardig is bij deze scheiding dat er fl. 50 wordt gereserveerd voor een oom die in 1812 naar Rusland is getrokken en waarvan sedertdien “(...) niets meer werd vernomen”. Net als Arie de Jong hadden ook de families Jan Verduin in Boekel en Jan Blokker in Starting geen grondbezit en bleef er na de verdeling niet veel geld over voor de erfgenamen. Bij deze kleine pachtboeren, met respectievelijk 11 en 19 koeien, waren er wel schulden: deels bij familie, deels bij burens, maar ook zoals bij Jan Blokker bij een particulier uit Heerhugowaard. Dus voor wie de tweede weg van verkoop van onroerend goed onbegaanbaar was, bestond nog altijd de mogelijkheid geld te lenen, al of niet onder verstrekking van hypothecaire zekerheden. Tot aan het eind van de eeuw waren de verstrekkers van deze leningen welgestelde lieden, soms uit Alkmaar, maar ook wel uit verder weg gelegen steden. Pas rond 1900 gaan de hypotheekbanken, of andere neutrale instellingen zoals het Amsterdamse Rooms-Katholieke Armenkantoor die rol van particulieren overnemen. Maar de buurman, de broer en zelfs de kinderen in een enkel geval traden vaker, zij het wel voor geringere bedragen op als geldschieters.

Als er wel sprake was van grondbezit waren de mogelijkheden tot onderlinge steun uiteraard groter. Een mooi voorbeeld vormt de verkoop van 37/40 deel in zes percelen weiden- en zaailand verspreid liggende over verschillende polders in Akersloot en Limmen door Maarten Baltus en vier van zijn kinderen aan schoonzoon Jan Stierp. Zoon Pieter had eerder

²⁸ GAA Not. Alkmaar inv. nr 1316A, 1182A, 1304A(akten 4182-5540), 5022(akten 9061-9240), 1501(1899:akten 420-450, 1900: akten 50-380) 1473(akten 20-170). Om redenen van privacy zijn wel de werkelijke namen vermeld, maar wordt niet verwezen naar de precieze aktennummers.

al zijn erfdeel aan zijn vader verkocht, om net als zijn twee broer en twee zusters een eigen boerenbedrijf te beginnen. Niet altijd was het vertrouwen in de schoonzoon zo groot als bij Cornelis van der Velden die zijn beide schoonzoons Jan Kuijs en Dirk Kaandorp renteloos ruim fl. 330,- ieder had geleend en bovendien aan Dirk nog eens fl. 2350,- tegen een schappelijke rente van 3,5 %. Jan Baltus bepaalde in 1900 in zijn testament dat één van zijn dochters haar erfdeel kreeg onder de voorwaarde dat “het niet zal vallen onder de gemeenschap van goederen tussen haar en haren man bestaande (...)”. Voor zijn kleinzoon liet hij het geld vast zetten op de Rijkspostspaarbank met de bepaling dat deze er niet voor zijn twintigste over mocht beschikken. Meestal echter was het niet eens nodig om de onderlinge verplichtingen vast te leggen. Floris Hollenberg had bij zijn vader een schuld van fl. 700,- ‘zonder bewijs’. Diens broer Dirk was twee jaar achter met de pacht – de Hollenbergs bezaten naast een bedrijf aan de Zuidervaart in de Schermerpolder een boerderij in Heiloo – maar hoefde over die schuld geen rente te betalen. Maar hoe goed de familieverhoudingen ook waren, alles werd wel in goed overleg en soms zelfs na het houden van een officiële familieraad vastgelegd. Het grote voordeel van die procedure was, dat uiteindelijk ieder van de kinderen een gelijk deel uit de erfenis kon krijgen. Wie al door zijn ouders geholpen was bij de stichting van een eigen gezin en bedrijf, kon er op rekenen dat de andere kinderen nooit tekort werd gedaan. Het betekende wel dat opvolging op het bedrijf van de ouders maar weinig voorkwam. Meestal immers waren de kinderen al uit huis en was ook al gezien de spreiding van het bezit, verkoop en deling van de opbrengsten een gemakkelijker weg dan uitkoop. Ook uit de Beemster wordt in 1888 gemeld, dat daar “de bezittingen nogal in andere handen overgaan”.²⁹

De gehele eeuw door slaagden veel van deze boeren erin om hun kinderen aan een eigen bedrijf te helpen. Dat kon, zoals gezegd, vooral door zelf actief op de grondmarkt op te treden. Daarvoor was alleen als gevolg van erfenissen die man én vrouw gedurende hun leven toevielen, ook alle ruimte voor. Hiertoe behoorden immers vaak ver uiteen gelegen percelen en soms zelfs hele boerenbedrijven in andere plaatsen. Boeren in het dorp zelf bezaten vaak grond in Heiloo, maar ook wel in Limmen of Bergen. Boeren in de Schermer en de Starnmeer hadden bezittingen in Alkmaar, in Noord- en Zuidschermer, of in Marken-Binnen en de Beemster. Mede daarom is het niet verwonderlijk dat we de zoons en dochters vaker wel dan niet een boerenbedrijf zien beginnen buiten de gemeente Akersloot. Dat er in de eigen gemeente zelf ook onvoldoende ruimte was, blijkt niet alleen uit de snelle verbreiding van de bloembollenteelt, maar ook uit de rond 1900 opnieuw gehoorde roep om drooglegging van het Alkmaardermeer. In dat jaar werd met subsidie van het gemeentebestuur een Commissie tot Drooglegging opgericht met als argument de grote behoefte aan landbouwgrond.³⁰ Het is er uiteindelijk, net als bij eerdere plannen uit 1864 nooit van gekomen. Maar dat de landhonger groot was blijkt uit de grote prijsstijgingen sedert de jaren veertig van de negentiende eeuw. Toen kostte een bunder weiland tussen de fl. 175,- en fl. 350,-, een prijs die in 1860 al gestegen was tot rond de fl. 600,- en in 1900 tot ongeveer fl. 2000,-. Een heel boerenbedrijf in de Starnmeer of Schermerpolder met zo’n 20 bunder land was in de jaren veertig nog te koop voor fl. 8-10.000,-, maar moest rond 1900 meer dan fl. 45.000 opbrengen. In het dorp zelf werd op 4 mei 1843 een boerderij met ruim 22 bunder land verkocht voor fl. 7000,- en in 1900 met dan wel 28 ha voor fl. 44.000,-. Die prijsexplosie was niet bijzonder, want ook uit de Beemster werden soortgelijke prijsstijgingen voor weiland gemeld: van fl. 700-800 rond 1840 tot een hoogste prijs van fl. 2500,- rond 1878.³¹

Het was dus de hele eeuw overziende niet gemakkelijker geworden een eigen bedrijf

²⁹ Uitkomsten van het onderzoek, Beemster XXXVI,8

³⁰ Notulen van de raad der gemeente Akersloot.

³¹ Blink, Geschiedenis, 315.

op te zetten. De beschikbare grond in de eigen omgeving was schaars en nieuwe mogelijkheden deden zich wel voor, maar waren onvoldoende om aan de nog sterker stijgende vraag naar grond te voldoen. Des te meer reden zo kan men concluderen om bij de partnerkeuze om te zien naar een jongen of meisje met een behoorlijk eigen vermogen. Wat betekende dit nu concreet voor de levenslopen van Akerslootse boerenkinderen?

Akerslootse boeren en hun kinderen

Alvorens na te gaan hoe belangrijk de partnerkeuze was voor het kunnen vasthouden aan het agrarisch bestaan bespreken we kort de opbouw van ons onderzoeksbestand. Het Akerslootse bestand is aangelegd vanuit de huwelijksakten uit de periode 1830-1879.³² Hierbij gold de vuistregel dat het voor beide partners hun eerste huwelijk was en dat in ieder geval de bruidegom in Akersloot woonde. Het ging in totaal om 298 huwelijken. Voor dit onderzoek zijn alleen die bruidsparen gekozen waarvan de man bij zijn huwelijk op gaf een boer te zijn en die tevens kinderen hebben gekregen. Deze 'eerste generatie' bestaat uit 112 boerengezinnen. De mannen van de eerste generatie zijn voorzover mogelijk getraceerd in archieven die een indicatie geven van hun welstandspositie. We hanteren een indeling in welvarende, middelgrote en kleine boeren. Onder 'welvarende' boeren verstaan we grote boeren, met vijftien bunder of meer grond in bezit. Vaak waren ze ook actief als zettters van de belasting, wethouder ed. Daarnaast hadden ze personeel en kregen ze een meer dan gemiddelde aanslag in de personele belasting. De middelgrote boeren hadden minder dan vijftien bunder, meest geen personeel, vaak een nevenberoep, en werden laagaangeslagen in de belastingen. De kleine boeren of keuters tenslotte werden doorgaans vrijgesteld van de belastingen. Van drie boeren is de welstandspositie onbekend gebleven.

Zoals verwacht was de Akerslootse boerenbevolking vaker autochtoon dan de overige inwoners. Bij de mannen was 64,3 procent van de boerenbruidegoms in Akersloot zelf geboren, tegen 43 procent van de andere bruidegoms. Bij de vrouwen gaat het om respectievelijk 39,3 procent en 33,9 procent. De rijkste boeren waren het vaakst autochtoon: maar liefst 74 procent van de bruidegoms was in de gemeente geboren. De belangrijkste kerkelijke denominaties waren in Akersloot gelijkelijk vertegenwoordigd. Van de bruidegoms was 48,4 procent Nederlands-Hervormd en 41,6 procent Rooms-katholiek. Voorts waren er kleine aantallen Gereformeerden en Doopsgezinden. Er waren echter wel sociale verschillen; de rijkste boeren waren in meerderheid Nederlands-Hervormd (54,3 procent), de keuterboeren waren daarentegen vaker Rooms-katholiek (51,3 procent). Wat verder direct opvalt zijn de lage huwelijksleeftijden van de meest welvarende boeren. Ze waren gemiddeld al gehuwd op 24-jarige leeftijd (24,1 jaar, N=39). Daarentegen trouwden de middelgrote boeren pas met 26,7 jaar (N=29). Nog langer wachtten de keuterboeren (27,7 jaar, N=41) en de overige Akerslootse bruidegoms (27,9 jaar, N=186). Bij de vrouwen zijn de verschillen minder uitgesproken maar volgen hetzelfde patroon van respectievelijk 22,1 ; 23,6; 23,3 en 25,5 jaar. Die vroege huwelijken waren niet 'gedwongen' door een vroegtijdige zwangerschap. Integendeel, slechts 10 procent van de bruiden van welvarende boeren kreeg binnen negen maanden een kind. Bij de middelgrote boeren gaat het al om 27,6 procent en bij de keuters maar liefst om 36,6 procent. Bij de overige huwelijken was 24,7 procent van de bruiden in verwachting. Kennelijk namen de jongeren uit de welvarende boerenstand geen risico tijdens hun verkering. Ze hoefden dan ook niet lang te wachten. Konden zij op hun

³² Het bestand is aangelegd door personeel van de Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN). Voor een overzicht van de hiervoor gehanteerde programmas en procedures, zie de website van de HSN op www.iisg.nl.

beurt hun welstand én hun huwelijkspatroon aan hun kinderen doorgeven?

Uit de 112 echtparen van de eerste generatie zijn in totaal 705 kinderen geboren. Zoals gezegd, werden de echtparen ook na hun vertrek uit Akersloot gevolgd. Reeds 185 of 26,2 procent van de kinderen waren buiten Akersloot geboren, hoofdzakelijk in de buurgemeenten Graft, Limmen en Uitgeest maar ook in Alkmaar en de Zaanstreek. Bij hun trouwen woonde reeds 44,5 procent van de boerenkinderen buiten Akersloot. Hun actieradius was dus wel vergroot, maar ze woonden zelden buiten de provincie Noord-Holland. Van de gevolgde huwelijken was maar iets minder dan de helft, namelijk 63, 'voltooid', dat wil zeggen dat het huwelijk intact bleef tot de vrouw 45 jaar was geworden. Uit deze voltooide huwelijken zijn 424 kinderen geboren, ofwel gemiddeld 6,7 kinderen per gezin. Het is duidelijk dat bewuste geboortebeperving geen rol van betekenis speelde. Dit wil uiteraard niet zeggen dat van elke familie ook zoveel kinderen volwassen werden. De zuigelingen- en kindersterfte eiste een forse tol. Daarnaast werd het uiteindelijke kindertal bepaald door vroegtijdige sterfte van één of beide ouders. Als we 'onvoltooid' gezinnen meetellen daalt het gemiddelde kindertal tot 6,3. Belangrijker was het effect van de zuigelingen- en kindersterfte; uiteindelijk haalde slechts gemiddeld 4,1 kind per gezin de leeftijd van vijftien jaar. Als we deze berekeningen uitsplitsen naar de welstand van het betreffende gezin zien we een aantal opmerkelijke verschillen (zie Tabel 1). De rijke boeren hadden minder geboorten dan armere boeren. Dit verschil kan niet worden toegeschreven aan een hogere huwelijksleeftijd van de boerinnen. We hebben immers gezien dat de vrouwen in de hoogste welstandsgroep ruim een jaar jonger huwden dan vrouwen van minder bemiddelde boeren. Mogelijk was er toch sprake van enige geboortebeperving bij de rijkste boeren. Omdat de kindersterfte in de verschillende welstandsgroepen even groot was, hadden de grootste boeren uiteindelijk de kleinste gezinnen. Het gevolg was dat grote boeren slechts gemiddeld 3,4 kinderen moesten helpen een bestaan op te bouwen, terwijl de andere boeren nog een kind extra onderdak hadden te brengen.

[Hier Tabel 1]

Hoe verging het deze kinderen? In totaal zijn er 460 kinderen minimaal vijftien jaar geworden. Deze kinderen volgen we tot hun huwelijk of – wanneer ze niet huwden – tot hun dertigste levensjaar. Een aantal ongehuwde kinderen 'raakten zoek', emigreerden of overleden vóór hun dertigste. Het gaat hierbij om 36 mannen en 21 vrouwen. Hun levenslopen zijn dus niet in de analyse betrokken.

Zoals verwacht kan worden, traden de meeste boerenkinderen in het huwelijk en ze deden dat grofweg tussen hun 23e en 29e jaar. Er bestaan echter interessante verschillen naar de welstandspositie van de ouders. In tabel 2 zijn de percentages nooit-gehuwden alsmede de huwelijksleeftijden van Akerslootse boerenzons en -dochters weergegeven.

[Tabel 2 hier]

De tabel laat zien dat zons en dochters van kleine boeren veel vaker ongehuwd bleven dan kinderen van rijkere boeren. Zons van grote boeren huwden niet alleen vaker, ze huwden – net als hun vaders – ook op nog eens op jongere leeftijd dan kinderen van middelgrote en kleine boeren. De dochters van middelgrote boeren hadden een heel grote kans om te trouwen, terwijl de dochters van rijke boeren in de voetsporen van hun moeders traden door jong te huwen. In het algemeen slaagden de grote boeren er in om voor veel van hun kinderen het huwelijk mogelijk te maken en dat al op jonge leeftijd. Hadden die kinderen bij hun huwelijk inderdaad al een eigen boerderij? In tabel 3 kijken we nog eens naar de huwende

boerenzoons en dochters en vragen we ons af hoeveel daarvan (vermoedelijk) een eigen boerderij had en of dat samenhang met de huwelijksleeftijd.

[Tabel 3 hier]

De kansen om boer te worden blijken zeer ongelijk verdeeld. Zoons van rijke boeren hadden een meer dan tweemaal zo grote kans op een eigen boerderij dan zoons van arme boeren. Arme boerenzoons die er toch in slaagden om boer te worden hadden daar kennelijk lang voor moeten sparen of moeten wachten. Met ruim dertig jaar was hun huwelijksleeftijd bijna vijf jaar hoger dan de zoons uit gegoede families die boer werden. De kans op een eigen boerderij was voor (huwende) dochters kleiner dan voor zoons. Dochters van rijke boeren hadden zelfs 25 procent minder kans dan hun broers. Toch geldt ook dat dochters van welvarende boeren tweemaal zo vaak met een boer trouwden als de dochters van kleine boeren en ook nog eens ruim twee jaar jonger.

Wat gebeurde er met de kinderen die de boerenstand verlieten? Vulden zij de rangen van de loonarbeiders of konden zij zich, wellicht met financiële steun van de ouders, in de middenstand handhaven? Het materiaal laat geen eenduidige conclusies toe. We komen maar weinig middenstanders tegen onder de gehuwde boerenzoons die een ander beroep hebben gekozen; meestal vinden we ze terug als arbeider. Welvarende boeren waren kennelijk doorgaans goed in staat om hun zoons op een boerderij te plaatsen, als dat niet lukte waren er weinig andere opties. Soms waren er gewoon te veel kinderen en daarmee een te grote aanslag op het bedrijfskapitaal. Zo hadden de welvarende bloemkweker Cornelis van den Oord en zijn vrouw Trijntje Mienis (gehuwd in 1877) veertien kinderen, waarvan er tien volwassen werden. Slechts één zoon werd zelf tuinder, twee anderen werden visser, een werd kaasmaker, één gemeentearbeider en één spoorwegaarbeider. De vier dochters trouwden respectievelijk met een visser, een spoorwegaarbeider, een monteur en een wegwerker.

De welstandspositie was dus van groot belang in de sociale reproductie. Rijke boeren hadden weliswaar vrij weinig kinderen, ze slaagden erin hen vrijwel allen op jonge leeftijd aan een eigen boerderij te helpen. Trouwen en het verkrijgen van een eigen boerderij vormden twee kanten van dezelfde medaille. Maar hoe belangrijk was de inbreng van de bruid in dit proces? Dat wil zeggen, maakte het veel uit of haar vader óók boer was (geweest)? En hoe belangrijk was de endogamie in ruimtelijke zin? Was de kans op sociale reproductie groter als de bruid uit dezelfde plaats kwam of moest ze juist daarbuiten gezocht worden? Andere vragen hebben betrekking op de achtergrond van de bruidegom. Welke rol speelde het in leven zijn van de ouders voor het verkrijgen van een eigen boerderij? Werd de kans groter als de vader al was overleden of juist niet? En werden de kansen op een eigen boerderij kleiner als er meer broers en zusters waren? Dergelijke vraagstellingen komen het best tot hun recht in een multivariate analyse. Hierbij wordt naar het effect van verschillende variabelen gekeken, waarbij steeds voor andere variabelen wordt gecontroleerd.

In tabel I en II (zie de Appendix) bekijken we een aantal belangrijke stappen in het leven van boerenzoons en dochters: het al dan niet trouwen en het al dan niet verwerven van een eigen boerderij. De eerste kolom van tabel I gaat na welke boerenzoons het meest in aanmerking kwamen voor het huwelijk. Het al dan niet huwen had meer met individuele kenmerken dan met het ouderlijk huishouden te maken, want het model heeft slechts een geringe verklarende waarde. Alleen oudste zoons en mannen met veel oudere zusters hebben een significant lagere kans om te trouwen. Uit een studie naar de levenslopen van Amerikaanse boerenzoons rond 1900 kwam eveneens naar voren dat jongere zoons vaker

thuis bleven wonen wanneer het huishouden hoofdzakelijk uit vrouwen bestond.³³

Boerenbedrijven kenden een sexe-specifieke taakverdeling; er waren zowel mannen als vrouwen nodig om het bedrijf draaiende te kunnen houden.

In de tweede kolom bekijken we welke zoons de meeste kans hebben om rond hun dertigste een boer te zijn. We gaan uitsluitend af of het beroep vermeld in het bevolkingsregister. Vergrootte het huwelijk de kans om dezelfde beroepstitel als de vader te hebben? Of kon men evengoed als boer vermeld staan terwijl men ongehuwd alleen leefde of bij verwanten inwoonde? Het kwam trouwens ook wel voor dat mannen bij hun huwelijk nog als boer stonden vermeld maar al spoedig daarna als arbeider moesten zien rond te komen. Het model laat zien dat het huwelijk geen (significante) bijdrage leverde aan de beroepscontinuïteit. Veel belangrijker was de welstandspositie van de ouders; zoons van rijke boeren hadden een veel grotere kans hadden dan zoons van kleine boeren. Een interessant nieuw gegeven is dat het in leven zijn van de vader voor beroepscontinuïteit van groot belang was. De kans om zelf boer te worden van een boerenzoon van wie (alleen) de vader was overleden was 85 procent lager dan van zoons van wie beide ouders nog leefden. We hebben zojuist gezien dat het hebben van veel oudere zuster de kans om te trouwen verlaagde, het blijkt ook de kans om boer te worden te verhogen. De middelste zoons hadden een grotere kans om boer te worden dan de oudste en jongste zoon, terwijl uiteraard enigste zoons de meeste kans hadden. Over het geheel genomen echter was de betekenis van de positie in de rangorde opvallend gering. Tenslotte blijkt dat katholieke boerenzoons vaker zelf ook boer werden dan protestantse boerenzoons. Was de leefwereld van de Akerslootse katholieke boeren meer besloten en zagen ze minder alternatieven buiten de landbouw?

In vrijwel alle gevallen hield het huwelijk van een Akerslootse boer een zelfstandige vestiging in. Dit impliceerde dat hij over voldoende grond en bedrijfskapitaal moest kunnen beschikken. Voor de werkelijke sociale reproductie van de boerenstand moeten we ons dus concentreren op de gehuwde boerenzoons. Het model in de derde kolom van tabel I is sterker dan het vorige model, met name door toevoeging van kenmerken van de bruid. Haar boerenafkomst was van enorme betekenis. Kennelijk waren haar ervaring en materiële inbreng van cruciaal belang voor het nieuwe bedrijf. Ook hier valt op dat dit het sterkst geldt wanneer haar vader nog in leven was. Interessant is ook dat de kans op een eigen bedrijf groter wordt wanneer de bruid buiten de gemeente woonde. De *pool* van geschikte kandidaten in het eigen dorp was waarschijnlijk te klein.³⁴ De afkomst van de bruid was een stuk belangrijker dan de omvang en samenstelling van het ouderlijk gezin van de bruidegom. Wachten met trouwen verhoogde de kans van een boerenzoon om boer te worden niet; we vinden geen samenhang met de huwelijksleeftijd. Wel is opmerkelijk dat het overlijden van zijn moeder een 'positief' effect had; waren er door haar dood extra middelen vrijgekomen?

Het huwelijk van de boerendochters wordt onderzocht in tabel II. Ook hier blijkt (in de eerste kolom) dat het model de trouwkansen nauwelijks kan voorspellen. Zoals ook uit andere studies is gebleken, zien we dat jongste dochters de meeste kans liepen om ongehuwd te blijven. Vaak waren zij degenen die thuis bleven om de ouders 'aan het eind te brengen'.³⁵ Katholieke meisjes bleven eveneens vaker ongehuwd, een gegeven dat ook in ander onderzoek naar voren is gekomen. Katholieken zouden langer dan protestanten hebben vastgehouden aan traditionele huwelijksrestricties. Daarnaast boden katholieke instellingen tal van arbeidsmogelijkheden voor ongehuwde vrouwen.³⁶ De tweede kolom geeft de berekening van de kans van een huwende vrouw om een boer als partner te hebben. Deels

³³ Florey en Guest, 'Coming of age', 242.

³⁴ Zie ook Van Cruyningen, *Behoudend*, 272.

³⁵ Kok, 'Migratie', 1999.

³⁶ Engelen en Kok, 'Permanent celibacy', 75.

worden de uitkomsten van tabel I weerspiegeld. Dochters van kleine boeren hadden een veel kleinere kans dan dochters van middelgrote en welvarende boeren. Ook bij haar bruidschat gaat het niet om hulpbronnen die pas na de dood van haar ouders vrijkwamen. Integendeel, als de ouders (vooral de vader) nog leefden, was de familie het meest in staat een boerendochter middelen mee te geven die voor de vorming van een eigen bedrijf noodzakelijk was. Ook hier geldt dat sociaal homogame met geografisch exogame huwelijken samengingen. Tenslotte trouwden katholieke boerendochters vaker met een boer dan protestantse, wellicht een aanwijzing dat het om een meer gesloten sociale groep ging.

De statistische analyse laat zien dat welvarende boeren goed in staat waren hun kinderen aan een eigen boerderij te helpen. Voor zoons gold dit sterker dan voor dochters. Er was echter geen voorkeursbehandeling naar positie in de rangorde; het lijkt erop dat vrij strikt de hand werd gehouden aan de gelijke erfdeling. Erg belangrijk voor het boer kunnen blijven was de overdracht bij leven van de vader. Dit impliceert dat makkelijk gelden beschikbaar gesteld konden worden zonder dat het ouderlijk bedrijf daar onder leed. Met andere woorden, dit patroon sluit aan bij een levendige kapitaals- en grondmarkt. Daarnaast dienden boeren over een uitgebreid netwerk te beschikken om in te kunnen spelen op kansen die zich voordeden op de grondmarkt. De huwelijksmarkt sloot daarbij aan. Niet toevallig waren de meest 'succesvolle' (dus sociaal endogame) huwelijk tevens huwelijken tussen partners die niet in dezelfde plaats woonden.

Diskussie

Gedurende de negentiende en het begin van de twintigste eeuw groeide de bevolking van Kennemerland snel. Het aantal boerenbedrijven kon hiermee geen gelijke tred houden, al waren er mogelijkheden tot specialisatie, zoals in de bloemkwekerij. Hoe zorgden de boeren ervoor dat hun kinderen goed terecht kwamen, dat wil zeggen dat ze minimaal de levensstandaard en de sociale status kregen waar ze aan gewend waren? En hoe zorgden de kinderen daar zelf voor? Voor deze 'sociale reproductie' waren allereerst geld en goed van de ouders nodig. Bijna 90% van de zoons van rijke boeren waren zelf boer bij hun trouwen, terwijl bijna tweederde van de dochters met een boer trouwde. Daarentegen waren kinderen van keuterboeren meestal gedwongen om de landbouw te verlaten. Als ze al trouwden deden keuters dat opvallend laat, wat er op wijst dat ze lang hadden moeten sparen. De erfdeelen die ingezet konden worden voor een nieuwe boerderij kwamen niet pas vrij bij het versterven van de ouders. Integendeel, de vader kon veruit het beste zélf de zelfstandigheid van zijn zoons regelen. Kennelijk stelden rijke boeren er een eer in als hun zoons al vroeg een eigen boerderij bezaten en hadden ze hun arbeidskracht niet nodig. Op hun beurt moesten de zoons de juiste huwelijkspartner vinden. Ook hier gold dat het enorm hielp als de schoonvader een boer was en hij nog leefde. De erfdeelen die de schoonvader kon vrijmaken werden bij het bedrijfskapitaal gevoegd. Vaak waren zulke gunstige huwelijken niet mogelijk met alleen Akerslootse partners. De boeren konden echter bouwen op hun uitgebreide regionale netwerk om te zorgen dat 'bunder bij bunder' gevoegd kon worden.

Ons onderzoek heeft laten zien dat de klassieke beeldvorming rond het 'agrarisch-ambachtelijke' huwelijkspatroon bijstelling verdient. De betekenis van welstandsverschillen binnen de boerenstand blijkt veel groter dan tot dusver is aangenomen. Alleen de (kinderen van) keuterboeren volgden het restrictieve patroon van het laat en niet huwen. De rol van de erfoverdracht was totaal anders dan is aangenomen door zowel Hofstee als Hajnal. Het was niet zo dat pas door het overlijden van de oudere generatie een plaats (of 'niche') vrijkwam. In dat beeld past lang wachten met trouwen of zelfs ongehuwd. Maar we hebben gezien dat levende vaders actief bemiddelden bij het vroeg zelfstandig worden van hun zoons en ook

voor hun dochters gunstige huwelijken regelden. Op basis van geaggregeerde gegevens heeft Van Poppel al laten zien dat de door Hofstee aangenomen samenhang tussen sterfte en huwelijken niet bestond.³⁷ Recent onderzoek in midden-Europa laat zien dat ook op het microniveau er hooguit een zwakke samenhang bestond tussen het overlijden van de ouders, de erfoverdracht en het huwelijk van de kinderen. De ‘ketting tussen vererving en voortplanting’ heeft veel van z’n mythische kracht verloren.³⁸

Het door ons gevonden patroon kan met enige goede wil gezien worden als een ‘kapitalistische’ variant van het west-Europese huwelijkspatroon.³⁹ In sterk gecommmercialiseerde regio's met een uitgebreide grond- en kapitaalmarkt waren boeren in staat om veel kinderen aan een eigen of gepachte boerderij te helpen, waarbij sociale endogamie wel een voorwaarde was. Ook in de nabijheid van Parijs, waar de boeren goed konden verdienen door hun leveranties aan de metropool, is een dergelijk patroon aangetroffen.⁴⁰ Zeker is dat aan dergelijke boerenhuwelijken de nodige rekensommen vooraf gingen. Het was ook zaak om vroegtijdige zwangerschappen te voorkomen. Voor buitenstaanders kwam dit alles als ‘berekendend’ over en waren de plattelanders qua emoties zelfs ‘ingedroogd’.

Gebruikte bronnen

Akerslout in Noord-Kennemerland. Verslag van het streekplanonderzoek dat betrekking heeft op de gemeente Akerslout (Haarlem 1951).

J. Kuyper, Gemeente Atlas van de provincie Noord-Holland. Naar officieel bronnen bewerkt (Leeuwarden 1869).

Kadastrale uitkomsten van Noord- en Zuid-Holland 1832 (Dordrecht 1993).

Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van de landbouw in Nederland, ingesteld door de Landbouwcommissie, benoemd bij Koninklijk besluit van 18 september 1886, N° 28 ('s-Gravenhage 1890).

Burgerlijke stand en bevolkingsregister Akerslout en naburige gemeenten.

Archief Akerslout: Notulen van de raad der gemeente Akerslout, Secretarie Archief Akerslout, (inv.nr.7); Gemeentelijke jaarverslagen en Staat van patentplichtigen 11-4-1846 (inv. nr 75); Gemeentelijke jaarverslagen en Staat der fabrieken en bedrijven per 1-1-1848 (inv. nr 76); Staat der stemgerechtigden, welke dertig gulden en daarboven of 150 gulden en daarboven in de Directe Belastingen betalen, 1817 en 1837 (inv. nr. 125); Staat van de huizen in de gemeente Akerslout, met het kadasternummer en het belastbaar inkomen, 1862 (inv. nr. 126); Staat en processen-verbaal en tellingen wegens de belasting op het personeel, 1833 (inv. nr. 151); 152 Stukken betreffende de benoemingen van zettters van 's Rijks Directe Belastingen, 1837-1838 (inv. nr. 152); kohier van de hoofdelijke omslag, 1816, 1865-1874 (inv. nr. 159); *Verslag over de toestand van de landbouw over 1860 (Akerslout)*.

Literatuur

J.T. Bremer, *Heren, boeren en knechten. Bedijking en bewoning van de Wieringerwaard, 1610-1810* (Schoorl 1989).

H. Blink, *Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland. Een studie van*

³⁷ Van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 245.

³⁸ Zeitlhofer, ‘Die “eiserne Ketten”’; Fertig, “‘Wenn zwey Menschen’”; Lorenzen-Schmidt, ‘Bäuerliches Heiratsverhalten’.

³⁹ Damsma en Zonneveld, ‘Het verdeelde erf’.

⁴⁰ Segalen, ‘Mean age at marriage’.

- de ontwikkeling der economische, maatschappelijke en agrarische toestanden, voornamelijk ten plattelande* (Groningen 1902-1905), deel II.
- P.J. van Cruyningen, *Behoudend maar buigzaam. Boeren in West-Zeeuws-Vlaanderen 1650-1850* (Wageningen 2000).
- D. Damsma en T. Zonneveld, 'Het verdeelde erf. Een onderzoek naar de wijze waarop de erfoverdracht plaatsvond in de boerengemeenschap van de Noordhollandse gemeenten Akersloot en Oudorp tussen 1830 en 1880', in: *Proceedings van het congres Balans en Perspectief* (Utrecht 1987) 621-635.
- Th. Engelen en J. Kok, 'Permanent celibacy and late marriage in the Netherlands, 1890-1960', *Population-E* 58 (2003) 1, 67-96.
- F.A. Florey en A.M. Guest, 'Coming of age among U.S. farm boys in the late 1800s: occupational and residential choices', *Journal of Family History* 13 (1988) 233-249.
- G. Fertig, "'Wenn zwei Menschen eine Stelle sehen": Heirat, Besitztransfer und Lebenslauf im ländlichen Westfalen des 19. Jahrhunderts', in: C. Duhamelle en J. Schlumbohm (red.), *Eheschließungen im Europa des 18. Und 19. Jahrhunderts* (Göttingen 2003) 93-124.
- H. de Haan, *In the shadow of the tree. Kinship, property and inheritance among farm families* (Amsterdam 1994).
- J. Hajnal, 'European marriage patterns in perspective', in: D.V. Glass en D.E.C. Eversley red., *Population in History* (Londen 1965) 104-143.
- H. Havard, *Verleden en heden; een togt langs de kusten van de Zuiderzee; uit het Fransch door S.M. Campbell* (z.p. z.j. ca. 1873).
- E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Bussum 1981).
- J.L. de Jager, *Volksgebruiken in Nederland. Een nieuwe kijk op tradities* (Utrecht/Antwerpen 1981).
- J. Kok, *Langs verboden wegen. De achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Hilversum 1991).
- J. Kok, "'Vrijt daar je zijt"; huwelijk en partnerkeuze in Zeeland tussen 1830 en 1950', *Zeeland* 7 (1998) 3, 131-143.
- J. Kok, 'Migratie als gezinsstrategie in midden-Nederland, 1850-1940', in: Jan Kok, Ad Knotter, Richard Paping en Eric Vanhaute, *Levensloop en levenslot. Arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* (Groningen/Wageningen 1999) 89-156.
- M.H.D. van Leeuwen en I. Maas, 'Partner choice and homogamy in the nineteenth century: was there a sexual revolution in Europe?', *Journal of Social History* 36 (2002) 1, 101-123.
- P. Lamaison, 'Les stratégies matrimoniales dans un système complexe de parenté: Ribennes et Gévaudan (1650-1830)', *Annales E.S.C.* 34 (1979) 721-740.
- D. Landman, Koe, kermis en kanaal. De gemeente Akersloot tussen 1830 en 1930 (werkstuk Leerstoel geschiedenis, Faculteit Geesteswetenschappen (Universiteit van Amsterdam 2003).
- K.-J., Lorenzen-Schmidt, 'Bäuerliches Heiratsverhalten und Stellenübertragung in den holsteinischen Elbmarschen (1650-1950)', *Historical Social Research* 28 (2002) 3, 76-91.
- S. Menard, *Applied Logistic Regression Analysis*. (Thousand Oaks CA, 1995).
- D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986).
- L. Van Ollefen, *Stad- en Dorpsbeschrijver van Kennemerland* (Amsterdam 1796; reprint Zaltbommel 1976).
- F. van Poppel, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg-20^e eeuw* (Wageningen 1992).
- A. Roubos, 'Het leven is er op ingesteld. De huwelijksmotivatie van vrouwen in Bleskensgraaf tijdens het interbellum', in: F. Backerra (et al. red.), *Vrouwen van het land. Anderhalve eeuw plattelandsvrouwen in Nederland* (Zutphen, 1989), 156-173.

- M. Salitot-Dion, 'Rôle du mariage dans l'accumulation des patrimoines chez les agriculteurs', *Revue française de sociologie XVI* (1975) 59-78.
- M. Segalen, 'Mean age at marriage and kinship networks in a town under the influence of the metropolis: Nanterre, 1800-1850', *Journal of Family History* 16 (1991) 1, 65-78.
- T. van Spall, *Een huiselijk tafereel uit Noord-Holland, of trekken van het karakter, de zeden en gewoonten der Noord-Hollanders* ('s-Gravenhage 1847, eerste druk 1832).
- R. Tilly en C. Tilly, 'Agenda for European Economic History in the 1970s', *Journal of Economic History* 31 (1971) 184-198.
- J. Verrips, *En boven de polder de hemel. Een antropologische studie van een Nederlands dorp 1850-1971* (Baarn 1977).
- P.P. Viazzo en K.A. Lynch, 'Anthropology, Family History, and the Concept of Strategy', *International Review of Social History* 47 (2002) 423-452.
- A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal-historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (Wageningen 1983).
- H. Zeitlhofer, 'Die "eiserne Ketten" der Heirat: Eine Diskussion des Modells der "ökonomischen Nischen" am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kaplicky, 1640-1840', in: C. Duhamelle en J. Schlumbohm (red.), *Eheschließungen im Europa des 18. Und 19. Jahrhunderts* (Göttingen 2003) 35-36.
- J. Zweeris, '100 jaar bloembollencultuur', *De Groene Valck* 23 (1991) 8-16.

Appendix

Voor de multivariate analyse van een keuze (ja/nee) is de binaire logistische regressie een geschikte techniek. De kans (p) dat de afhankelijke variabele 'ja' is wordt berekend in termen van *odds*, dat is de kans op een 'ja' gedeelde door de kans op een 'nee' ($p/(1-p)$). De regressie coëfficiënten van de onafhankelijke variabelen zijn de natuurlijke logaritmen van de *odds*. Door ze te exponentiëren verkrijgen we zogenaamde *odds ratios*. Deze geven aan in welke mate de *odds* dat de afhankelijke variabele 'ja' is toeneemt als gevolg van de toename (per eenheid) van de onafhankelijke variabelen. Dit wordt weergegeven in verhouding tot een referentie categorie.⁴¹

[Tabel I hier]

[Tabel II hier]

⁴¹ Menard, *Applied logistic regression*.

TABELLEN

Tabel 1. Kindertal naar welstandsgroep, Akerslootse boeren gehuwd tussen 1830 en 1880.

	Welvarende boeren	Middelgrote boeren	Kleine boeren
Aantal geboorten per voltooid huwelijk	6,0	6,7	7,3
Aantal geboorten alle huwelijken	5,7	6,2	7,1
Aantal kinderen dat minimaal 15 jaar is geworden	3,4	4,5	4,5
N Voltooid huwelijken	18	12	30
N huwelijken	39	29	41

Tabel 2. Percentage blijvend ongehuwden en gemiddelde huwelijksleeftijden onder Akerslootse boerenzoons en -dochters naar welstandsgroep van de ouders.

	Zoons		Dochters	
	% ongehuwd	Huwelijksleeftijd	% ongehuwd	Huwelijksleeftijd
Welvarende boeren	7,2 (69)	25,7 (64)	7,5 (53)	23,7 (49)
Middelgrote boeren	13,2 (53)	27,2 (46)	1,9 (52)	25,1 (51)
Kleine boeren	17,1 (76)	28,6 (63)	12,0 (92)	24,8 (81)

N is het getal tussen haakjes

Tabel 3. Beroepspositie en huwelijksleeftijd van zoons en dochters van boeren naar welstandsgroep van de ouders.

	Zoons			
	% zelf boer	Huwelijksleeftijd	% niet zelf boer	Huwelijksleeftijd
Welvarende boeren	87,5 (64)	25,4 (56)	12,5 (64)	28,1 (8)
Middelgrote boeren	60,8 (46)	26,5 (28)	39,1 (46)	28,2 (18)
Kleine boeren	36,5 (63)	30,1 (23)	63,5 (63)	27,2 (40)
	Dochters			
	% huwt met een boer	Huwelijksleeftijd	% echtgenoot geen boer	Huwelijksleeftijd
Welvarende boeren	62,0 (49)	23,2 (31)	38,0 (49)	24,9 (18)
Middelgrote boeren	48,1 (52)	25,8 (25)	51,9 (52)	24,5 (26)
Kleine boeren	30,9 (81)	25,5 (27)	69,1 (81)	24,5 (53)

N is het getal tussen haakjes. Van enkele personen is de huwelijksdatum niet bekend.

Tabel I. Relatieve kansen van boerenzoons om te huwen en om zelf ook boer te worden.

	Kans op trouwen	Kans om boer te zijn op 30-jarige leeftijd (allen)	Kans om boer te worden (alleen gehuwden)
Aantal jongere zusters	0,962	1,050	0,849
Aantal oudere zusters	0,626**	1,549**	1,231
Middelste zoon (ref.)	1,00	1,00	1,00
Jongste zoon	0,381	0,820	0,765
Oudste zoon	0,288*	0,832	0,953
Enige zoon	0,417	1,105	1,277
Beide ouders leven nog (ref.)	1,00	1,00	1,00
Vader overleden, moeder leeft nog	0,794	0,142****	0,307*
Moeder overleden, vader leeft nog	1,744	1,422	3,910***
Beide ouders overleden	0,571	0,340*	0,567
Ouders middelgrote boeren (ref.)	1,00	1,00	1,00
Ouders welvarende boeren	1,719	6,131***	9,745****
Ouders kleine boeren	0,731	0,324*	0,419
Welstand ouders onbekend	0,163	0,748	2,814
Geboren in Akersloot (ref.)	1,00	1,00	1,00
Niet geboren in Akersloot	0,504	2,048	1,257
Blijft ongehuwd (ref.)		1,00	
Trouwt		1,243	
Huwelijksleeftijd			1,023
Bruids vader leeft en is geen boer (ref.)			1,00
Bruids vader leeft en is boer			24,188****
Bruids vader overleden en was boer			6,449**
Bruids vader overleden en was geen boer			1,520
Bruide woont elders (ref.)			1,00
Bruide woont in dezelfde gemeente			0,392*
Protestants (ref.)	1,00	1,00	1,00
Rooms-Katholiek	0,480	3,352***	2,772
Geboren 1830-1865 (ref.)	1,00	1,00	1,00
Geboren 1865-1900	0,895	0,700	0,419
N	204	188	173
Chi kwadraat model	19,15	63,18****	102,10****
Nagelskerkes r^2	0,16	0,38	0,60

*=significantieniveau $p < 0,1$; **=significantieniveau $p < 0,05$; ***=significantieniveau $p < 0,01$; ****=significantieniveau $p < 0,001$.

Tabel II. Relatieve kansen van boerendochters om te huwen en om een boer als partner te hebben.

	Kans op trouwen (alle dochters)	Kans om met een boer te trouwen (huwende dochters)
Aantal jongere broers	0,285	1,089
Aantal oudere broers	0,788*	0,826
Middelste dochters (ref.)	1,00	1,00
Jongste dochter	0,043***	1,282
Oudste dochter	0,287	1,063
Enige dochter	0,372	0,564
Beide ouders leven nog (ref.)	1,00	1,00
Vader overleden, moeder leeft nog	2,942	0,152****
Moeder overleden, vader leeft nog	5,358	0,658
Beide ouders overleden	0,650	0,241
Ouders middelgrote boeren (ref.)	1,00	1,00
Ouders welvarende boeren	0,228	2,178
Ouders kleine boeren	0,226	0,378**
Welstand ouders onbekend	0,163	0,002
Geboren in Akersloot (ref.)	1,00	1,00
Niet geboren in Akersloot	1,184	1,398
Blijft ongehuwd (ref.)		1,00
Huwelijksleeftijd		1,077
Bruidegom woont elders (ref.)		
Bruidegom woont in dezelfde gemeente		0,475*
Protestants (ref.)	1,00	1,00
Rooms-Katholiek	0,274*	3,156***
Geboren 1830-1865 (ref.)	1,00	1,00
Geboren 1865-1900	0,393	0,849
N	199	182
Chi kwadraat model	36,12***	50,74****
Nagelskerkes r^2	0,27	0,33

*=significantieniveau $p < 0,1$; **=significantieniveau $p < 0,05$; ***=significantieniveau $p < 0,01$; ****=significantieniveau $p < 0,001$.